

Detail van de op het zuiden georiënteerde kaart van de Kerkecerc, Huvetterscerc en Poldercerc

Met de ligging van de Poldercerc tussen de Bruggestraat (links), de Sint-Pieterskerk (bovenaan), de Krommewal (rechts) en Poekebeek (beneden). Het straatje tussen Bruggestraat en Krommewal (het latere Uilestraatje, tegenwoordig Peperstraat) begrenst de Poldercerc in het zuiden. Detail landboek 1635.

© Martijn Vandenbroucke.

Het landboek van Tielt (1635)

De pre-kadastrale kaart als bron voor lokaal historisch onderzoek

Martijn Vandenbroucke

CASUS: DE OPMETING VAN TIELT

Vanaf de zestiende eeuw werd het gebruikelijker om bij de opmeting van gronden kaarten te voegen. Het was een eeuwenoude traditie die gepaard ging met het claimen van eigendomsrechten en het verwerven van inkomsten. De oude stiel van het landmeten kreeg in die jaren meer raakpunten met het tekenen van kaarten, al bleef de stiel van cartograaf-drukker van wereld- en landkaarten en samensteller van atlanten een duidelijk van de landmeters-kaartenmakers afgescheiden *métier*. De kaarten die laatstgenoemden in de periode voor het moderne kadaster (pre-kadastrale kaarten) maakten, dienden in de eerste plaats om de in de opmeting beschreven stukken land beter te situeren, al kregen ze al snel een illustratieve functie. Een mooi verfraaid register van bezittingen vergrootte uiteraard het prestige van de opdrachtgever/eigenaar. De kaarten bleken vaak verrassend accuraat. Het in 1635 opgemaakte landboek van Tielt-Binnen is een mooi voorbeeld van zo'n met kaarten aangevuld landboek.¹ Het is ook uitermate geschikt om aan te tonen hoe je als heemkundige de eigendomsevolutie van één bepaald perceel kan achterhalen.

In 1621 verkreeg het Tieltsse stadsbestuur van de Raad van Vlaanderen, het hoogste rechtcollege van het graafschap, de toelating om een register op te stellen van alle *landen, huusen en erfven* binnen de stadsgrenzen.² Tielt was niet ommuurd, maar kende een duidelijk onderscheid tussen Tielt-Binnen, de stad, en Tielt-Buiten, het omringende platteland. Nogal wat eigendommen werden achter de rug van het schepencollege verkocht om een belasting van tien procent op de verkoop van onroerende goederen (*thiende pennynck*) te ontduiken. De eigenaars dienden binnen zes weken hun eigendom te laten registreren met het oog op het opstellen van een *pertinent lantbouck*. Maar het zou tot 1634 duren voor de meeste eigenaars de afmetingen en waarde van hun eigendom aan het stadsbestuur overgemaakt hadden. Voor het opmeten van de bezittingen van de resterende onwilligen schakelde het stadsbestuur twee gezworen *pryzers* in, Jan de Caigny en Vincent Baggaert, samen met de gezworen landmeter Lowys de Bersacques. De kosten hiervoor waren voor rekening van de weigeraars. De Caigny en Baggaert waren beiden Tieltenaars en hadden van het prijzen (schatten) van onroerende eigendommen hun stiel gemaakt. De Bersacques mat eveneens gronden op, maar stond ook bekend als een kundig kaartenmaker. Hij was een telg uit een Kortrijkse familie waar het beroep van landmeter van vader op zoon werd doorgegeven.³ Alle drie voerden ze de titel van 'gezworen', wat niet meer betekende dan beëdigd.⁴ Terwijl de eerste twee instonden voor het opstellen van de beschrijvingen van de percelen, vervaardigde de landmeter een zestal kaarten bij het register. De kaarten zijn niet erg verzorgd en er ontbreken een aantal percelen, wellicht omdat ze in

1 Stadsarchief Tielt (SAT), Oud Archief Tielt (OAT), reeks 2, deelreeks L, permanent bewaren (PB), inventarisnummer 29f. Register van onroerende goederen en vergoedingen (landboek en vergoedingsboek) van de stad, opgesteld door Louis de Bersacques, landmeter, Vincent Baggaert en Jan de Caigny. Bevat plattegronden en een gedeeltelijke index. 1635-17.

2 R. Ostyn, 'Stadsplan en landboek van Tielt-Binnen of het aanzien van Tielt omstreeks 1635', *De Roede van Tielt*, 23 (1992), 2-40, 9.

3 M. Vandenbroucke, *Landmeters in de kasselrij Kortrijk XVII-XVIII eeuw: de familie de Bersacques* (Kortrijk 2001), 23.

4 Ze zweren, na het afleggen van een examen voor één of meerdere ervaren vakgenoten, een eed voor een schepencollege of ander bestuurscollege, in wiens gezagsgebied ze dan ook mochten werken. De Bersacques is gezworen landmeter van stad en kasselrij Kortrijk. De Caigny en Baggaert zijn gezworen *pryzers* van de stad Tielt.

de eerste plaats de bedoeling hebben de ligging van de diverse eigendommen goed te kunnen bepalen.

Ondanks zijn naam is het register geen landboek in de betekenis zoals wij die kennen, met name een overzicht van alle percelen van een dorp. Het register volgt namelijk, wat vrij uitzonderlijk is voor dit soort opmetingen, de grenzen van de diverse wijken (in Tielt *sercken* of zerken genoemd), vergelijkbaar met de huidige opdeling van een gemeente in secties. Het is in feite een wijkboek, waarin per wijk de verschillende percelen zijn opgesteld, telkens voorafgegaan door een nummer, met per perceel de verschillende transacties. Want ook dit onderscheidt het Tieltsse register van andere landboeken. Terwijl deze laatste nooit meer werden aangevuld – tenzij met een hoogst uitzonderlijke verwijzing naar een nieuwe eigenaar in de kantlijn – werd het wijkboek van Tielt nog enkele decennia lang vrij nauwkeurig bijgehouden. Terwijl in een landboek de percelen elkaar opvolgden, werd in het Tieltsse wijkboek één pagina per perceel vrijgehouden, zodat in de blanco ruimte onder de beschrijving van het perceel de naam van de nieuwe eigenaar na een eventuele verkoop kon ingeschreven worden. In tegenstelling tot de klassieke landboeken, die vrij snel verouderden en na 25-30 jaar werden vernieuwd, had het Tieltsse exemplaar dus een veel langere levensduur. Tielt-binnen bestond uit tien zerken, waarvan er twee maal drie worden gegroepeerd, zodat beide registers uit zes 'hoofdstukken' bestaan, met name *Kerkecerc*, *Huvettercerc* en *Poldercerc* (perceelnummers 1 tot en met 84), *Noortoostcerc* (nummers 85 tot en met 137), *Oostcerc* (nummers 138 tot en met 193), *Raemcerc*, *Grujthuyscerc* en *Hulstcerc* (nummers 194 en 282), *Recolettencerc* (nummers 283 tot en met 330) en *Stoetcerc* (nummers 331 tot en met 368).

De Poekebeek ligt nu verborgen achter de ringlaan en waar eens zompige meersen lagen bevindt zich nu het Sint-Andriesziekenhuis. Situering van de Poldercerc op een modern stadsplattegrond van Tielt. © Tielt.

Het register werd in 1635 voltooid. Het vreemde is wel dat in de Tieltsse stadsrekeningen geen enkel spoor – steeds een goede aanwijzing om vast te stellen of van een gemeente een landboek werd opgemaakt – van een betaling is

terug te vinden, wat het vermoeden opwekt dat een derde instantie de échte opdrachtgever van het register was.⁵ Een mogelijke kandidaat is pastoor Jan de Mol, eigenaar van het perceel dat in het register het nummer één kreeg en die in 1645 zelf een kopie maakte van het wijkboek, weliswaar opnieuw met kaarten van De Bersacques.⁶ Gyselbrecht Hubertus de Cock, griffier van Tielt, vernieuwde het bijna honderd jaar oude register in 1731.⁷ Het is dan ook geen toeval dat in het register van 1635 de wijzigingen en aanvullingen tot het jaar 1732 waren bijgehouden. Hoewel De Cock de opdeling in wijken volgde, stelde hij het register wel op volgens de traditionele methode, namelijk door middel van een ononderbroken opeenvolging van de percelen. Omdat een aantal percelen gedurende de bijna honderd jaar tussen beide registers opgedeeld raakten, vermeldde De Cock 376 percelen, acht meer dan in het oude register. Dit bemoeilijkt het terugzoeken van de percelen, maar omdat hij wel de volgorde behield en de percelen niet opnieuw nummerde, zoals bij het hernieuwen van land- en renteboeken wel gebruikelijk was, is geen kaart nodig om de percelen te situeren. Dit lijkt meteen ook de verklaring voor het ontbreken van een kaart bij het wijkboek uit 1732; er is hoogstwaarschijnlijk nooit een getekend.

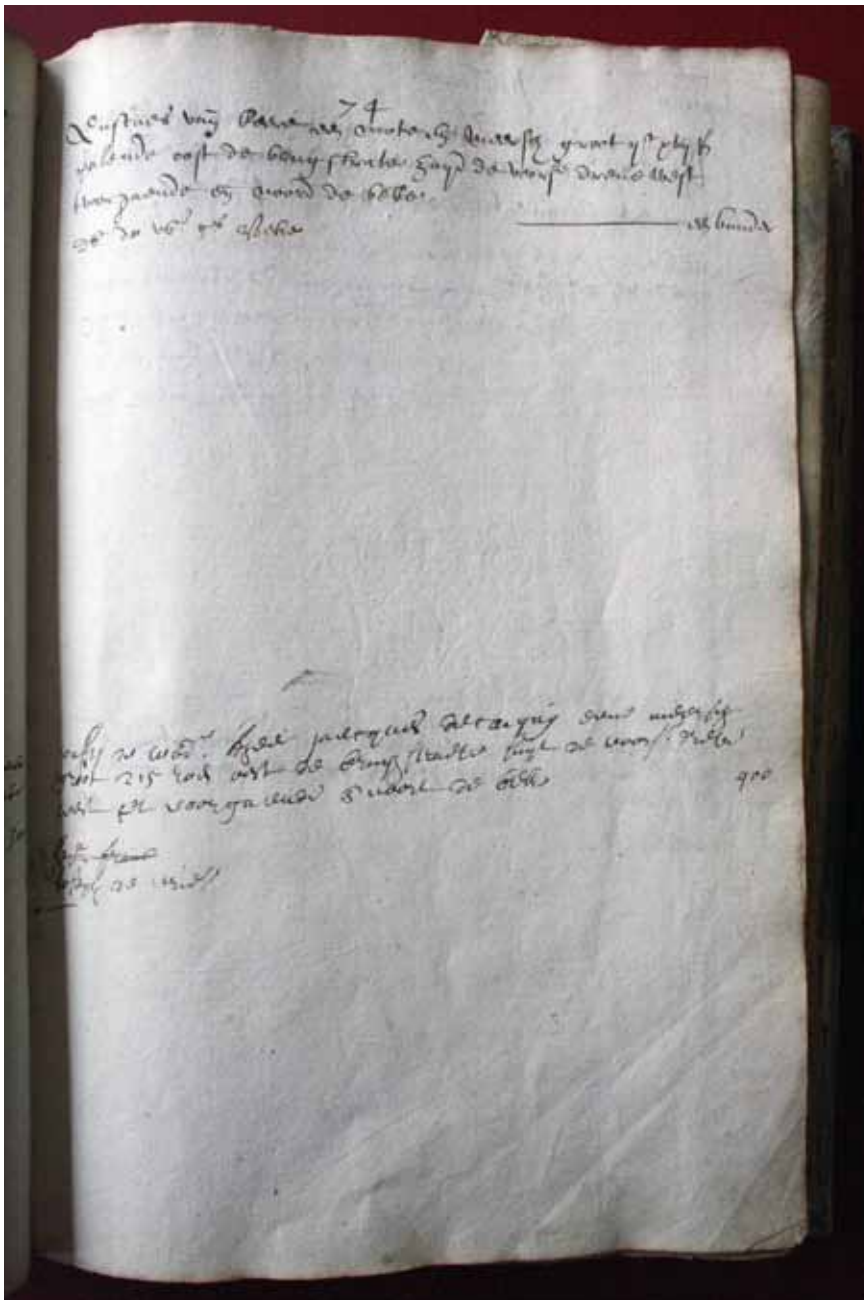
Het wijkboek als bron

Om aan te tonen hoe de geschiedenis van een perceel kan gevolgd worden, bekijken we de *Poldercerc* van dichterbij. Deze wijk lag tussen Brugstraat en Krommewal en de Poekebeek, ten noorden begrensd door het Uilestraatje, dat de eerste twee straten verbond. De wijk was opgedeeld in negentien percelen, het kleinste aantal van alle wijken. Twaalf percelen waren bebouwd en zeven onbebouwd. Enkel van deze laatste was de oppervlakte vermeld. Dat is niet zo verwonderlijk omdat het wijkboek met het oog op belastinginning werd opgesteld. Van de percelen werd de belastingswaarde genoteerd. Mocht voor bebouwde percelen alleen de reële oppervlakte van de grond zijn opgegeven, dan zou deze – precies door de waarde van de behuizing – veel te laag zijn geschat in vergelijking met een groter, maar onbebouwd perceel. Het is dan ook belangrijk onderscheid te maken tussen de reële oppervlakte van een perceel en de fictieve oppervlakte voor de taxatie. Bij onbebouwde percelen komen beide waarden voor. De oppervlakte van meers (vochtige weide) en weide werd door de Tieltse prijzers verdubbeld, terwijl die van akkerland gelijk bleef. Zij schatten de waarde van huizen en erven op 40 roeden voor een (klein) erf, over 100 roeden voor een klein huis tot 500 roeden voor een herenhuis (8).⁸ Indien de waarde van een eigendom wijzigde, werd dit uiteraard genoteerd. Zo kregen de eigenaars van de schuur op perceel nummer 84, in 1635 getaxeerd op 180 roeden maar ten gevolge van oorlogsgeweld tien jaar later verwoest, vrijstelling van taks. Wanneer op het perceel een klein huis werd gebouwd, lag de taks-waarde op 100 roeden. Die werd later verhoogd tot 200 roeden, ongetwijfeld als gevolg van verfraaiing van de woning. Voor het midden van de achttiende eeuw werd het perceel opgesplitst door de bouw van een tweede huis, wat de taks-waarde opnieuw deed stijgen tot 300 roeden.

- 5 F. Hollevoet, *Stadsrekeningen Tielt: 1500-1610* (Tielt 2000).
- 6 SAT, OAT, reeks 2, deelreeks L, PB, inventarisnummer 29g, Register (kopie) van de stad, opgesteld door Louis de Bersacques, landmeter, Vincent Baggaert en Jan de Cagny, van de hand van deken Jan de Mol. Bevat plattegronden en een index. 1635-1651.
- 7 SAT, OAT, reeks 2, deelreeks L, PB, inventarisnummer 29h, Register van onroerende goederen en vergoedingen (landboek en vergoedingsboek) van de stad, opgesteld door Gijsselbrecht Hubert de Cock, griffier. 1731-1750.

- 8 Eén bunder of 400 roeden is ongeveer 1,42 hectare groot. Dit betekent dat een huis dat geschat wordt op 500 roeden, een even grote waarde heeft als 1,78 hectare akkerland.

Zij schatten de waarde van huizen en erven op 40 roeden voor een (klein) erf, over 100 roeden voor een klein huis tot 500 roeden voor een herenhuis.

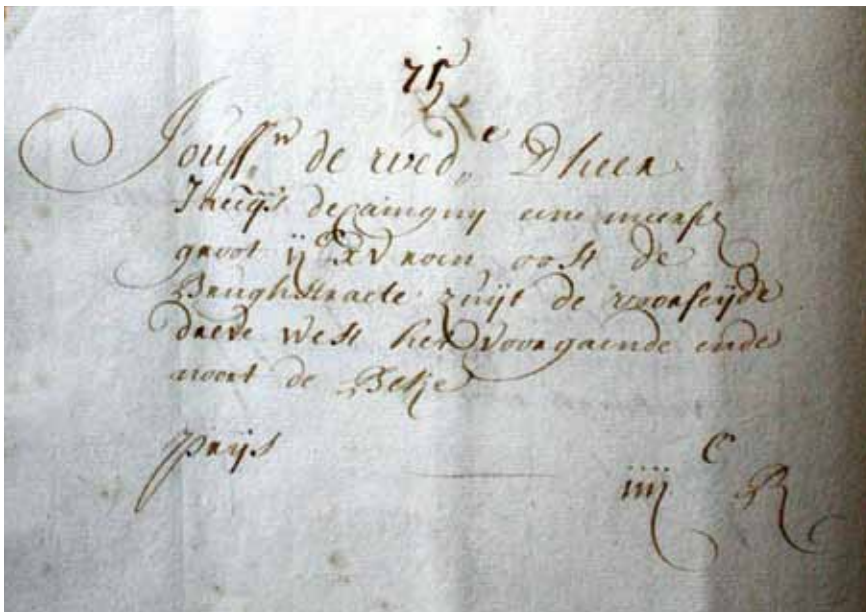

Na het perceelnummer midden bovenaan elke pagina volgt de naam van de eigenaar, het grondgebruik van het perceel, de eventuele oppervlakte (indien het een onbebouwd perceel betreft), een situering van het perceel en de geschatte waarde. Het gaat hier dus op een motte (kunstmatig verhoging van het land) en meers van 218 roeden groot, eigendom van Eustaes vande Keere, in het oosten begrensd door de Bruggestraat, ten zuiden door een dreef, ten westen door het voorgaande perceel (nr.73) en ten noorden door de Poekebeek en waarvan de waarde geschat wordt op één bunder. Onderaan de pagina wordt, helaas zonder datering, de nieuwe eigenaar, Jacques de Caigny, vermeld. De waarde van de eigendom is dezelfde gebleven. Beschrijving van perceel 74 uit het wijkboek van 1635. © Martijn Vandenbroucke.

De zeven onbebouwde percelen in 1635 waren: 70. Weide, meers + halve dreef, 300 roeden; 71. Land, 255 roeden; 72. Meers, 106 roeden; 73. Meers, 202 roeden; 74. Motte + meers, 217 roeden; 75. Weide, 288 roeden; 83. Land (bilk), 200 roeden.⁹ In het landboek van 1731 ondergingen de percelen een aantal wijzigingen. Door de bouw van een tweede huis werd het perceel nr. 67 in twee gesplitst (er stond gewoonlijk maar één huis op een perceel) en schoof de perceelsnummering dus een cijfer op. De zeven onbebouwde percelen

9 Bilk is (wei)land met grachten omzoomd.

bleven evenwel dezelfde: 71. (70.) Weide, bijk + halve dreef, 300 roeden; 72. (71.) Meers, 255 roeden; 73. (72.) Meers, onbekend; 74. (73.) Meers, 202 roeden; 75. (74.) Meers, 215 roeden; 76. (75.) Weide, onbekend; 84. (83.) Boomgaard, 200 roeden. Blijkbaar liet griffier De Cock de percelen niet heropmeten en nam hij ook de oppervlakte uit het oude wijkboek niet over. Omdat er geen kaart voorhanden is, kunnen wij enkel vermoeden dat de perceelsgrenzen aangepast zijn en de oude oppervlakte niet meer klopt. Het gebruik van enkele percelen was ook gewijzigd. De motte op perceel 74 was verdwenen en de oppervlakte meers gevoelig toegenomen. Op perceel 83 was nu een boomgaard aangelegd. [Illustratie 4]

In het 'klassieke' landboek volgen de perceelsbeschrijvingen onmiddellijk na elkaar en wordt er geen pagina meer vrijgehouden per perceel. Het perceel met het nummer 74 draagt inmiddels het nummer 75 en is intussen eigendom van de weduwe Jacques de Caigny. De waarde bedraagt nog steeds een bunder (of 400 roeden). Detail landboek 1731. © Martijn Vandenbroucke.

Het moderne kadaster

Pas met de Napoleontische hervormingen ontstond een eenvormig kadaster. Zij maakten een einde aan de privileges van adel en clerus en vooral aan het kluwen van lokale bestuursvormen. De belastingen werden grondig hervormd en uitgezuiverd. Om de nieuwe, eenvormige grondbelasting te kunnen innen, was het voor de staat uiteraard noodzakelijk de bezittingen van elke burger te kennen. Met dit doel voor ogen werden alle onroerende goederen en hun eigenaars geïnventariseerd: het moderne kadaster was geboren. Het zou echter nog decennia duren voor alle grondbezit opgemeten en in kaart was gebracht. Door de aanhoudende grenswijzigingen en politieke verschuivingen duurde het tot 1844 voor het hele grondgebied van het jonge Belgische koninkrijk was afgewerkt. Dit gebeurde in drie stappen: eerst werd de oppervlakte van elke gemeente in kaart gebracht, vervolgens de jaarlijkse opbrengst geschat en tenslotte alle informatie in speciaal daarvoor opgestelde registers vastgelegd. Deze documenten werden enkel bij de gemeenten en provinciale overheden bewaard, tot de uit Utrecht afkomstige Philip Christian Popp (1805-1879) toestemming vroeg (en kreeg) om zogenaamde kadastrale kaarten en leggers uit te geven. Vanaf 1842 tot zijn dood drukte hij voor eigen rekening de kadastrale leggers van de Belgische gemeenten.¹⁰ Popp publiceerde de kadastrale kaarten van een bepaald moment, waarbij de bestaande werden aangepast aan de

¹⁰ Op het tijdstip van zijn overlijden was de provincie Antwerpen nog onafgewerkt en van de provincies Namen, Limburg en Luxemburg was nog niets verschenen.

mutaties die het kadaster tot dan toe had geregistreerd. De kaarten bleven – om commerciële redenen – ongedateerd. De schaal van de bestaande kaarten werd vergroot tot 1:5.000 (met uitzondering voor kleinere gemeenten en dichtbebouwde steden), zodat de verschillende kaarten van een gemeente op één of maximaal twee kaartbladen konden worden samengebracht.¹¹

Bij de opmaak van de kadastrale leggers was geen gebruik meer gemaakt van de indeling in wijken, maar van nieuwe, kunstmatige kadastrale 'secties', waarin de nieuw opgerichte gemeenten (ter vervanging van de vaak onduidelijk begrensde parochies en heerlijkheden) werden opgedeeld. Van iedere sectie maakte het kadaster een apart plan op. Deze sectieplannen werden in de uitgave van Popp samengevoegd tot één kaart. Het is dan ook een hele opgave om de percelen uit de 'oude' opmeting op de kadastrale legger terug te vinden. De eenvoudigste manier is het vergelijken van de bij beide opmetingen gemaakte kaarten. Waar in 1635 nog tien huizen op de voormalige *Poldercerc* stonden, en goed honderd jaar later er amper twee waren bijgekomen, waren er nog eens ruim honderd jaar later maar liefst 33 bebouwde percelen, waarvan 31 huizen en twee bedrijfsgebouwen (brouwerij met bijhorend gebouw). Er waren evenwel ook 30 onbebouwde percelen, wat te verklaren is door het feit dat bij elk nieuw bebouwd (en van een voormalig onbebouwd perceel afgesplitst) perceel ook een onbebouwd stuk werd gevoegd, dat als afzonderlijk perceel werd beschouwd. Ook grotere percelen die onbebouwd bleven werden – ongetwijfeld als gevolg van de bevolkingstoename – vaak opgedeeld. Van de 30 onbebouwde percelen waren er negentien als tuin en drie als plaats of hof (erf) ingekleurd.¹² Van de resterende acht percelen werden er vier als hooiland, drie als weide en één als boomgaard gebruikt. Terwijl de verhouding bebouwde versus onbebouwde percelen in 1635 7:12 was (of 37% onbebouwde percelen) was dit in 1731 7:14 (of precies één derde) en omstreeks 1845 15:48 (of 24% onbebouwde percelen) (12). Toch was de totale onbebouwde oppervlakte nauwelijks afgenomen. In 1635 bedroeg die namelijk 3 bunders 368 roeden of ongeveer 5,3 hectare. In 1731 was dit licht gedaald tot 5,2 hectare en midden negentiende eeuw bleef daar nog 5,1 hectare van over. Hoewel het aantal bebouwde percelen (en huizen) dus gevoelig toenam, wijzigde er amper iets aan de bebouwde oppervlakte. De nieuwe gebouwen en huizen werden dus hoofdzakelijk opgetrokken op percelen die afgesplitst werden van reeds bebouwde percelen.

Vergelijking van de kaarten

Zoals hierboven al aangegeven is het naast elkaar leggen van kaarten de gemakkelijkste manier om de te onderzoeken percelen terug te vinden. Het eerste wat de onderzoeker hoort te doen is de oriëntatie van de kaart nagaan. De afspraak (later: regel) om kaarten steeds op het noorden te richten werd pas in de negentiende eeuw gemaakt. Omdat op oude kaarten zelden de windrichtingen staan vermeld (laat staan, een windroos getekend), is het vaak een hele opgave de kaart naar het noorden te oriënteren. Eenmaal dat gebeurd kan je op zoek naar de locatie van de percelen op de kaart. Soms kan dat aan de hand van karakteristieke kenmerken in het landschap, zoals een kruispunt van straten, een boom, kerk, brug... Indien deze niet voorhanden zijn, biedt een (groot) perceel met een kenmerkende vorm een alternatief. Met een beetje geluk is dat perceel niet opgedeeld of bij een ander gevoegd en is het nog terug te vinden op de negentiende-eeuwse kaart.

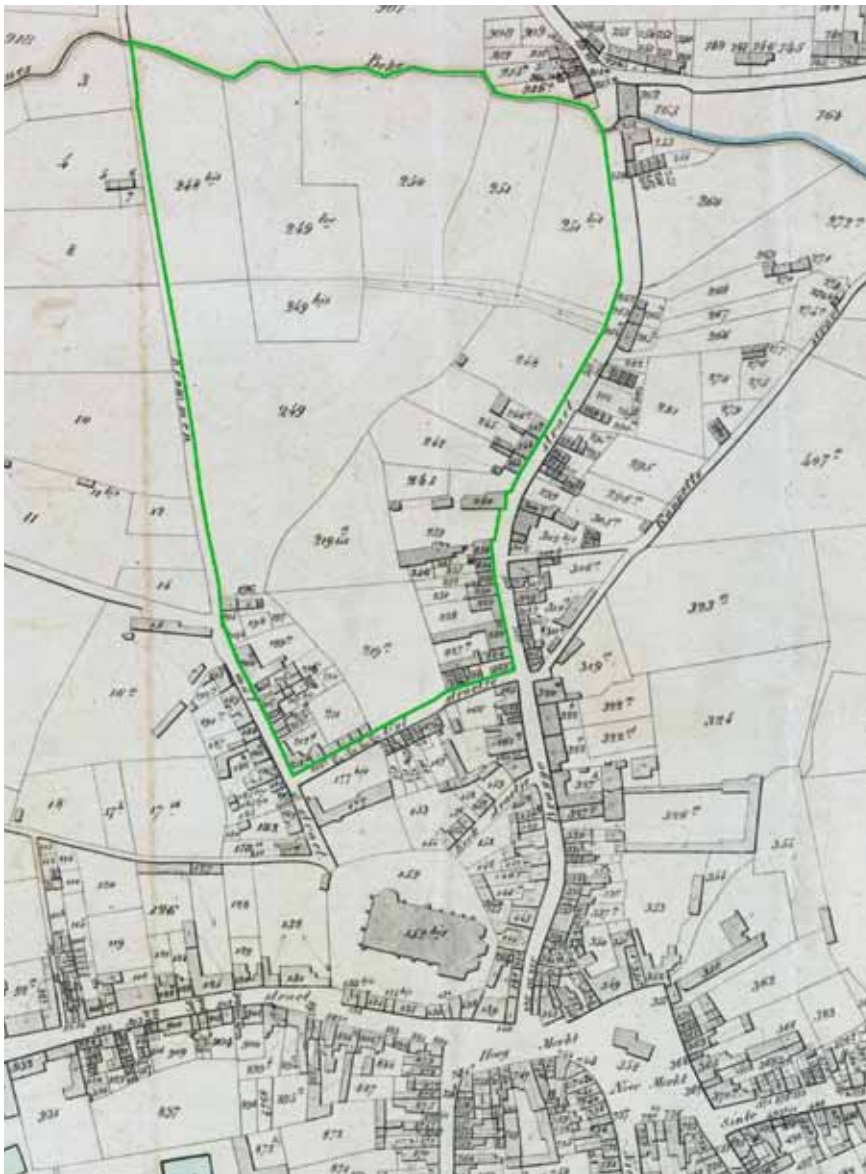
Wanneer de te onderzoeken percelen op de respectievelijke kaarten zijn gelocaliseerd, kan overgegaan worden tot vergelijking. Hou er daarbij rekening mee dat de schaal van de kaart dient aangepast te worden. Ook hier weer: oudere

11 W. Ronsijn, *De kadasterkaarten van Popp. Een sleutel tot uw lokale geschiedenis* (Leuven 2007), 11-15.

12 Van de negentien percelen tuin zijn er elf kleiner dan zes are en vier groter dan tien are. Omdat de kleine tuinpercelen als deel van het naastliggende huis werden beschouwd, reken ik ze dan ook bij de bebouwde percelen.

Op de stadsplattegrond van Philip Jan Lemaieur uit 1786 is goed zichtbaar hoe in de Poldercerc het vochtige weideland (meersen) tussen de kerk en de Poekebeek het landschap domineert. R. Ostyn, Tielt (Brussel 1993) (Historische Stedenatlas van België, 3).

Om de kaarten beter te kunnen vergelijken zal ik de betreffende percelen selecteren en over de oude kaart heen leggen (zie volgende illustratie). © Koninklijke Bibliotheek van België.

kaarten vermelden zelden de schaal die je dus zelf moet bepalen, bijvoorbeeld door de berekening van de afstand tussen twee karakteristieke onderdelen (zoals een brug en een kerk) en de vergelijking van dezelfde afstand op een wél geschaalde (moderne) kaart. Als voorbeeld heb ik op een kaart uit het wijkboek van 1635, van de hand van Lowys de Bersacques, de Tieltse Poldercerc geïsoleerd en op de kaart de perceelsgrenzen van de Popkaart gelegd. Omdat de percelen op de oude kaart wat op het blad gedwongen zijn, is de bocht van de Brugstraat niet aanwezig en is het Uilestraatje recht in plaats van links omhoog lopend zoals op de Popkaart. De grote percelen zijn echter makkelijk te lokaliseren. Perceel 74, met de motte, werd tussen de zeventiende en midden negentiende eeuw opgedeeld in twee percelen (nummers 251 en 251bis). Volgens de opmeting uit 1635 is het stuk 217 roeden groot (of 76a 87ca). De twee nieuwe percelen zijn volgens de legger uitgegeven door Popp 76a 60ca groot (een afwijking van 0,4%). Perceel 73 draagt op de Popkaart het nummer 250. Landmeter de Bersacques bepaalde in 1635 het perceel als 202 roeden groot (of 71a 56ca). Het moderne kadaster meende dat het stuk 75a groot is,

een afwijking van 4,6% ten opzichte van de opmeting van De Bersacques). De percelen 70, 71 en 72 ondergingen wijzigingen, waarbij een stuk van perceel 71 bij het perceel 70 werd gevoegd om het nieuwe perceel 249 te vormen. De rest van het perceel 71 werd samen met het perceel 72 heropgedeeld in de percelen 248bis, 249bis en 249ter. Het oude perceel 75 werd opgedeeld in de percelen 239 tot en met 248, terwijl het perceel (akker)land met het nummer 83 opgesplitst werd in de percelen 219a (tuin) en 219a/bis (boomgaard). Volgens landmeter de Bersacques was het oude perceel 200 roeden of 70a 85ca groot. Het negentiende-eeuwse kadaster bepaalde dat de twee percelen samen 70a 70ca groot waren (of een afwijking van amper 0,2%). De andere percelen zijn moeilijker te reconstrueren door de grote opdeling als gevolg van de constructies die op de percelen zijn opgericht. De totale oppervlakte van de zeven onbebouwde percelen bedraagt in het wijkboek na omrekening van de oude landmaat 5ha 55a 45ca. Dezelfde percelen maten volgens het moderne kadaster samen 5ha 39a 80ca (zie tabel). Wij mogen dus aannemen dat de op de kadastrale legger vermelde oppervlakten – een occasionele vergissing niet te na gesproken – correct zijn, wat betekent dat de zeventiende-eeuwse landmeter, die verstoken was van een evolutie van tweehonderd jaar in toestellen en kennis, met een afwijking van minder dan 3% op de gemeten oppervlakte, prima werk heeft afgeleverd.

1635			Popp			Afwijking tov Popp
Perceelnr	Grondgebruik	Oppervlakte	Perceelnr	Grondgebruik	Oppervlakte	
70	Weide + meers + 1/2 dreef	1ha 6a 27ca	K 248bis	Hooiland	48a 40ca	
71	Land	90a 33ca	K 249	Weide	1ha 20a 20ca	
72	Meers	37a 55ca	K 249bis	Weide	16a 10ca	
			K 249ter	Hooiland	51a 30ca	
		2ha 35a 15ca			2ha 36a	0,19%
73	Meers	71a 56ca	K 250	Weide	75a	-4,59%
74	Meers + motte	76a 87ca	K 251	Hooiland	39a 50ca	
			K 251bis	Hooiland	37a 10ca	
		76a 87ca			76a 60ca	0,35%
75	Weide	1ha 2a 2ca	K 239	Plaats	16a 70ca	
			K 240	Huis	1a 70ca	
			K 241	Tuin	5a 10ca	
			K 242	Tuin	16a 90ca	
			K 243	Huis	85ca	
			K 244	Huis	1a	
			K 245	Tuin	11a	
			K 246a	Hof	1a 80ca	
			K 247	Huis	85ca	
			K 248	Tuin	25a 60ca	
		1ha 2a 2ca			81a 50ca	22,70%
83	Land	70a 85ca	K 219a	Tuin	38a 40ca	
			K 219a/bis	Boomgaard	32a 30ca	
		70a 85ca			70a 70ca	0,21%
Totaal		5ha 56a 45ca			5ha 39a 80ca	2,70%

De zeventiende-eeuwse landmeter werkte ondanks moeilijker werkomstandigheden en tweehonderd jaar minder kennis en ervaring daarom niet minder nauwkeurig. Tussen de gemeten oppervlakte van de percelen uit het Tieltsse wijkboek van 1635 en deze uit de moderne kadastrale legger is er nauwelijks verschil. De grote(re) afwijking bij het perceel 75 is wellicht te herleiden tot een foutieve vergelijking van de percelen door mijzelf. Wellicht bestaat het oude perceel uit meer percelen van de kadastrale legger dan ik hier heb verondersteld.

Landboeken als bron voor huizen- en eigendomsgeschiedenis

De opmetingen en bijhorende kaarten bevatten heel wat waardevolle gegevens voor zowel familie- en/of huizengeschiedenis. De heemkundige onderzoeker die werkt aan het opstellen van een volwaardige familiegeschiedenis, kan naast de gebruikelijke bronnen als burgerlijke stand, bevolkings- en parochieregisters en staten van goed, niet buiten de beschikbare (pre-)kadastrale bronnen. Landboeken bevatten vaak niet enkel de naam van de eigenaars, maar ook die van de pachter. Bovendien komt hij te weten wat zijn voorouders op het door hen gebruikte land teelden en of ze er in de loop der tijden al dan niet in slaagden hun bezit uit te breiden. Een nadeel is dat weinig van deze (pre-)kadastrale regis-

ters alfabetische lijsten van eigenaars en/of gebruikers bevatten, al zijn er intussen tal van heemkringen die de waardevolle gegevens uit de land-, cijns- en wijkboeken digitaal verwerkten en ter beschikking stellen van de onderzoeker.

Vroegmoderne stads- of dorpskernen hebben vaak een aantal straatbeeldbepalende woningen. Voor de geschiedenis van deze huizen kunnen de landboeken een waardevolle bron zijn. Om dit te illustreren neem ik een voorbeeld uit het Tieltsse wijkboek. Het huis op de hoek van de Krommewal en het Uilestraatje was in 1631 in bezit van Roeland vander Keere. Op 19 augustus 1669 kreeg de nieuwe eigenaar, Zacharias vander Keere, vrijstelling van taks nadat hij het tijdens de Franse verwoestingen in 1645 afgebrande huis opnieuw liet optrekken. Na zijn overlijden erfde zijn weduwe het huis, dat inmiddels de naam De Uil had gekregen. In het wijkboek werd ook de naam Rogier de Bels vermeld, mogelijk de huurder. In 1731 bezat weduwe Zacharias vander Keere nog steeds De Uil, net als het ernaast langs de Krommewal gelegen huis op nr. 67. Op de Poppkaart was het (bebouwde) perceel 212b eigendom van herbergier-brouwer Louis Devolder. Vanaf 1879 was daar het Sint-Rochusklooster gevestigd en behoorde de naam 'De Uil' na de wijziging van de straatnaam in Peperstraat tot de geschiedenis.¹³ Waar in het Uilestraatje in 1731 op de percelen 66 en 84 twee huizen stonden, waren er intussen naast De Uil vijf huizen opgetrokken. Het huis op perceel 67 werd in twee gedeeld (de percelen 212e en 212f). Net zoals je de geschiedenis van De Uil uit deze opmetingen kan aflezen, kan je dit doen van elk vermeld huis. Uit kaarten en ander bronnenmateriaal, zoals Staten van Goed, kan de onderzoeker een gedetailleerd beeld en een eigendoms- en bewoningsgeschiedenis van één of meerdere huizen distilleren.¹⁴

Projectie van de perceelsgrenzen van de 'Poppkaart' op het fragment van de zeventiende-eeuwse kaart. Deze laatste is hier op het noorden georiënteerd en staat dus 'op zijn kop'. Er is duidelijk te zien hoe de oude kaart, hoewel de opmeting zoals hoger gezien vrij nauwkeurig is, op het blad werd 'gedwongen' (een euvel waar meer oude kaarten blijf van geven). Perceelsgrenzen en trajecten van wegen worden zoveel mogelijk rechtgetrokken om de blanco bladruimte tot een minimum te beperken en zoveel mogelijk informatie weer te geven. Het eerste doel van de kaart was dan ook om de percelen te kunnen situeren, niet om alle afmetingen en verhoudingen – zelfs als de kaartenmaker dat had gekund – tot in de details correct weer te geven. © Martijn Vandenbroucke

13 Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed. Kloostergebouw van de Zusters van het geloof met aanpalende voormalige materniteit Ave Maria. <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/86808> (29 augustus 2012).

14 Een voorbeeld van een dergelijke diachronische studie is R. Ostyn, 'De huizen bij het Tieltsse marktplein: hun eigenaars en bewoners (15de-18de eeuw)', *De Roede van Tielt*, 42 (2011) 83-243.

Landboeken als bron voor landschapsgeschiedenis

Opmetingen en bijhorende kaarten zijn uiteraard ook een primaire bron voor de landschapsgeschiedenis. Een toename van het aantal bebouwde percelen wijst op een uitbreiding van de woonkernen. Zo is bij een vergelijking van de kaarten uit 1635 en 1731 in Tielt nauwelijks een toename van het aantal huizen merkbaar, wat overeenstemt met de dalende bevolking. Pas begin 18de eeuw begon de bevolking weer aan te groeien, na decennia van stagnatie en daling.¹⁵ Tussen 1731 en het verschijnen van de Poppkaart was er echter een exponentiële groei van het aantal bebouwde percelen. Terwijl dit er in 1635 twaalf en in 1731 veertien waren, liggen er op de Poppkaart in de door mij geselecteerde sectie al meer dan dertig bebouwde percelen. Gezien slechts uitzonderlijk meerdere huizen of gebouwen op een perceel voorkomen, gaat het hier dus om een forse toename van het aantal nieuw bebouwde percelen (ik hou hierbij geen rekening met eventueel opgesplitste huizen, die het cijfer wellicht licht bijkleuren). Tussen de zeventiende en achttiende eeuw was er een uitbreiding van het meers- en weideland ten opzichte van het akkerland, weliswaar in een vochtige wijk van de stad. Dit zou kunnen duiden op een groeiend belang van de veeteelt. Op de Poppkaart zijn de onbebouwde percelen met uitzondering van wat tuinen en één boomgaard uitsluitend weide en hooiland. Bij geen enkel perceel wordt 'land' als type grondgebruik vermeld. Indien nu de hele kaart, in plaats van een wijk of een sectie, grondig zou worden bestudeerd en vergeleken met moderne kadasterkaarten, kan ongetwijfeld een algemener beeld van de landschapsevolutie in het Tielts worden verkregen.

15 In 1652 telde deken de Mol 212 gezinnen en 664 communicanten, wat overeenstemt met een bevolking van ongeveer 1.200 à 1.400 zielen. Op het einde van de 17de eeuw werd bij een telling uit 1697 een inwonertal van 1.189 vermeld.

Opmetingen en bijhorende kaarten zijn uiteraard ook een primaire bron voor de landschapsgeschiedenis.

Besluit: de kaart als bron voor (de lokale) geschiedschrijver

Het is intussen duidelijk dat een kaart (en landopmeting) een bijzonder waardevolle bron is voor het historisch onderzoek. Diverse aspecten van het onderzoek komen daarbij aan bod. Een (pre-) kadastrale kaart kan je veel vertellen over de evolutie van het opgemeten en in kaart gebrachte landschap. Je kan er de groei en inkrimping van een dorps- of stadskern, de wijzigingen van het landschap (aanleg of rechtrokken van wegen, aanplanten of kappen van bossen, het slaan van bruggen en/of kanaliseren van beken, ...), de evolutie van het grondgebruik (aanleg en uitbreiding van meersen, boomgaarden en andere) en de daaruit volgende wijzigingen in de lokale landbouw en economie bestuderen... Naast het – vanzelfsprekende – gebruik voor de landschapsgeschiedenis zijn opmetingen en de bijhorende registers interessante bronnen voor het familieonderzoek. Je kan bestuderen wanneer families huizen bouwden, hun percelen wijzigden, verkochten en/of verhuurden, enzovoort... Je kan het bezit van je voorouders in kaart brengen of definitief vaststellen dat het paupers waren die andermans land bevrochten. Kaarten zijn niet langer enkel mooie illustraties bij landboeken, maar kunnen je, mits enig studiewerk, die extra informatie geven die je studie vervolledigen, ondersteunen en verfraaien. Een kaart is meer dan een versiering, maar indien goed en met kennis gebruikt, een niet te versmaden historische bron.

Beknopte beredeneerde bibliografie.

Er zijn heel wat werken beschikbaar over de geschiedenis van kaartenmakers, cartografen en landmeters. Ook over bijzondere opdrachten, zoals de landboeken van de hertog van Arenberg (de Croÿ) of over de door Popp uitgegeven leggers en kadastrale kaarten werd intussen heel wat gepubliceerd. Over het gebruik van de door hen vervaardigde kaarten is echter beduidend minder literatuur voorhanden. Voor de heemkundige onderzoeker die de kaart als bron wil gebruiken is de bijdrage van Erik Thoen over cartografie en historisch onderzoek in J. Art (red.), *Hoe schrijf ik de geschiedenis van mijn gemeente* (Gent 1996) verplichte literatuur. Van dezelfde auteur verscheen later nog het iets uitgebreider werkje *Cartografie en historisch onderzoek* (Gent 1998). P.J. Margry, P. Ratsma en B.M.J. Speet, *Stadsplattegronden. Werken met kaartmateriaal bij historisch onderzoek* (Hilversum 1987) is misschien wat verouderd, maar met bijdragen van P.J. Margry over de ontwikkeling van de stadsplattegrond en het gebruik van oude stadsplattegronden en pre-kadastrale kaarten niet te versmaden. Minder algemeen is F. Daelemans, H. Van der Haegen en E. Van Ermen, 'Oude kaarten en plattegronden. Bronnen voor de historische geografie van de Zuidelijke Nederlanden 16e – 18e eeuw', *Archief- en bibliotheekwezen in België*, 31 (1986). Voor het gebruik van oude landmaten – onontbeerlijk voor wie oude kaarten gaat bestuderen – is evenmin recente literatuur beschikbaar. Standaardwerken blijven H. De Schryver, *De oude landmaten in Vlaanderen* (Gent 1936) en P. Vandewalle, *Oude maten, gewichten en muntstelsels in Vlaanderen, Brabant en Limburg* (Gent 1984). Wie op zoek gaat naar (pre-)kadastrale kaarten van zijn regio of gemeente, kan dan weer terecht in talrijke catalogi, beschikbaar in de Rijksarchieven of bij de lokale heemkundige kring.

Biografie

Martijn Vandenbroucke (°1978) is licentiaat geschiedenis (Universiteit Gent, 2000) en geaggregeerde in de gespecialiseerde studies archivistiek en hedendaags documentbeheer (VUB, 2002). Hij is als verantwoordelijke behoud en beheer werkzaam in het Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis. Hij is actief als heemkundige en publiceerde reeds verschillende bijdragen over uiteenlopende onderwerpen over de lokale geschiedenis in Zuid-West-Vlaanderen, met bijzondere aandacht voor de landschapsgeschiedenis en (pre-)kadastrale cartografie. Sinds 2010 is hij ook secretaris van Heemkunde West-Vlaanderen.